

MORÁLNA HODNOTA AKO VZŤAH ČLOVEKA K PRÍRODNÉMU BYTIU

ANNA ONDREJKOVÁ, Katedra filozofických vied FHV UMB, Banská Bystrica

ONDREJKOVÁ, A.: Moral Value as the Relation between Man and the Being of Nature.

FILOZOFIA 51, 1996, No 2, p. 112

Contrary to anthropological ethics the ecological ethics as the product of new ethical conscience applies also to our actions, which influence the sphere of non-humane. Three intrinsic ethical values: those of responsibility, temperance and coexistence, and three mediated ones: those of nourishment, adaptation and future play an important role in ecological ethics. Man's responsibility should be assessed on the background of man's activity towards environment. By temperance the harmony of „the being of Ego“ and „Being in norms“ is ment while the coexistence indicates the unity of man and nature. The mediated moral values express our hope that we are adaptive to all future changes, that we will be able to meet all our biological needs and that we are able to conceive of everything, but the world without future. Nevertheless, our time is rather limited.

1. Miesto hodnôt v etickej ochrane životného prostredia. Strategické ohrozenie životného prostredia planéty je stále zjavnejšie. Zložitá konštrukcia našej civilizácie sa stále zdokonaľuje, čím viac ju rozvíjame, tým viac sa vzdľuujeme od svojich koreňov. Za túto arogantnú imitáciu, ktorú sme ešte donedávna nazývali humanizáciou prírody, platíme privysokú cenu. No a čo? Veď žiť sa dá aj tak, a ako dobre! To je jedna stránka problému. Druhou je skutočnosť, že narastá vedomie potreby mravnej regulácie, vedomie potreby rozširovania etického hodnotenia a rozlišovania morálnosti, či nemorálnosti ľudského konania vo svete prírody. Mravná zodpovednosť človeka, tradične ohraničená na ľudský svet, nadobúda nové dimenzie.

Antropocentrická etika bola etikou svedomia skoncentrovaného na otázky dobra ako na záležitosti vnútornej vôle, kde daná sociálnosť je príčinou uviverzálnosti etických súdov. Ekologická etika, ako prejav nového etického myslenia, dotýka sa aj sféry našich činov, v rámci ktorých pozitívne alebo negatívne vplyvame na oblasť mimoľudskú. Jej snahou je preniesť rozvinutú teóriu intersubjektivity do oblasti problémov životného prostredia tak, aby zmysly a vedomie človeka odrážali vecnú štruktúru sveta a nevytvárali iba šance jej rekonštrukcie dominantne v prospech ľudského rodu.

Existencia ekologickej etiky i predmet jej skúmania sa viaže k pokusom o odpoveď na otázku, aký systém hodnôt máme zvoliť, aby náš život bol čo najmenej koristnícky. Zdôrazňuje tie hodnoty, ktoré požadujú zachovanie a stabilizáciu ekosystému ako základne všetkého života. V myslení a konaní človeka by nemala dominovať lineárnosť a ploché

videnie, ale skôr teória noriem, ktorá predstavuje pokus zvýrazniť intersubjektívitu platnosti hodnôt v dimenzii kreatívneho riešenia najmä sproblematizovaných morálnych situácií vo vzťahu ku všetkým elementom prírody. Takže úvahy o hodnote subjektivity a pokračovanie vlastného ohraničenia, to oboje je vlastne určením funkcionality ľudského subjektu pre ostatné živé organizmy.

Hlavným cieľom ekologickej etiky je obrana sveta prírody pred ľudskou agresiou a deštrukciou, ale aj ochrana človeka ako individuality a druhu pred ekologickým ohrozením, ktoré spôsobil on sám. Tento typ etiky sa snaží o vypracovanie adekvátneho modelu axiologických preferencií v reláciách medzi človekom a prostredím. Morálne hodnoty stanovujú zásadné kritérium pre reguláciu daného vzťahu. Mali by tiež postihovať možné konflikty medzi ľudskou činnosťou a prírodou a vymedzovať také systémy hodnôt, ktoré by napomáhali zachovaniu ekologickej rovnováhy v situáciách intervencií človeka do prírody. Tento spôsob etického uvažovania koncentruje záujem na tie hodnoty, ktorých rešpektovanie umožňuje zachovanie rovnováhy a harmónie ekosystému. Programovo si stavia aj praktické ciele. Dodržiavajúc vymedzené zásady a normy, snaží sa o ich zafixovanie do vedomia osobnosti, vplyva na motiváciu i na formovanie prostredia zo zorného uhla dobra pre obe zúčastnené strany. Ide o to, aby hodnoty preferované ekologickou etikou boli uznávané, chápané a realizované – na to slúži termín etická ochrana. Je niečím vnútorným, pretože sa odvoláva na morálne vedomie a svedomie človeka, na jeho vnútorné zabezpečenie morálnych hodnôt, na jeho citlivosť na dobro. Ide hlavne o to, aby vedomiu narastajúceho ohrozenia ľudskosti zodpovedalo (ako protiváha) vedomie narastajúcej povinnosti človeka chrániť prírodu, aby sa vedomie morálnych povinností človeka voči prírode zrealizovalo nielen v záväzkoch, ale aby platilo aj pre regulovanie spoločnosti po stránke politickej a ekonomickej.

Primárnou tézou ekologickej etiky je, že každé bytie má právo na život a jeho ochranu, aby sa dosiahla stabilizácia celého ekosystému ako zdroja všetkého života, nielen dobro a šťastie človeka. Základným nedostatkom antropocentrickej etiky je bezohľadné vyvyšovanie sveta ľudí nad svet prírody a akceptovanie názoru maximálneho využívania v prospech človeka. Naproti tomu ekologická etika hovorí o morálnych záväzkoch voči všetkým živým bytostiam ako článkom bioetického spoločenstva Zeme. Jej akceptovanie sa viaže na pretransformovanie nášho spôsobu myslenia, odmieta sa tzv. lineárne myslenie smerujúce iba k dobru ľudskému. Možno povedať, že jej úlohou je reflexia morálnych presvedčení, ktoré a) nie sú antropocentrické, ponechávajú bokom väčšinu tradičných prístupov; b) neberú do úvahy len ľudské záujmy a potreby a ich maximalistické uspokojovanie na úkor všetkého, čo v biosfére existuje; c) orientujú sa na svet prírody mnohosmerne, nielen z pozície utilitarizmu a pragmatizmu.

2. Hodnoty imanentne etické. Zo systému hodnôt preferovaných ekologickou etikou vyberám tri imanentne morálne: hodnotu zodpovednosti, hodnotu umiernenosti a hodnotu spolupatričnosti (ktoré v tradičnej etike figurovali ako kategórie; v podstate ide o stanovenie hodnoty kategórií) a tri sprostredkované morálne: hodnotu potravy, adaptácie a hodnotu budúcnosti.

V hierarchii etických hodnôt jedno z prvých miest patrí zodpovednosti. Je prevzatá z ideálov liberálneho humanizmu. Tvrdí sa: treba byť zodpovedným za záchranu planéty Zem. V tomto tvrdení každý z nás je zodpovedný za všetko (je takmer absolútne všeobecné), teda za nič, ak ide o takto postavenú generalizovanú požiadavku, ktorá nemá žiadnu priamu súvislosť s ničím konkrétnym či menším. Čo na takto postavenú zodpovednosť znepokojuje, to je snaha urobiť z človeka rukojemníka univerzalizmu. Za predstaviteľa takejto etiky možno považovať C. Ameryho, ktorý hovorí o tzv. "etike planetárnej zodpovednosti". Zodpovednosť osobnosti treba teda posudzovať v rámci konkrétnej činnosti, kde práve daná osobnosť môže pozitívne alebo negatívne pôsobiť na svoje prostredie. Spoločenská zodpovednosť súvisí s konkrétnym rozhodovaním (politickým, ekonomickým a pod.) v tom zmysle, že morálnou povinnosťou nás všetkých je udržanie prírodného prostredia v takom stave, aby sa nezmenšovala šanca na prežitie budúcich generácií. J. Feinberg tvrdí, že zodpovednosť súčasného ľudského pokolenia je spojená so "... záväzkom voči nášmu potomstvu a jeho právam. Naši ešte nenarodení potomkovia budú tiež mať svoje potreby a záujmy, ktoré už teraz môžu byť reprezentované per procura, možno teda hovoriť o prislúchajúcom práve dedičstva sveta vo forme zodpovedajúcej životu a o našich záväzkoch zachovania tejto formy sveta" ([1], 78). Rovnako R. Spaeman tvrdí, že nemáme právo riešiť naše spoločenské a ekonomické problémy na úkor budúcich generácií. Bohatstvo sveta je podľa neho kapitálom, ktorým sme povinní disponovať v štyle porúčnictva. Môžeme žiť z úrokov tohto kapitálu, ale nesmieme spotrebovať celú jeho substanciu. Hovorí o „hodnotovo nejstej spoločnosti“, charakterizujúc tým súčasnú civilizáciu ([3], 87).

Pocit zodpovednosti sa objavuje súčasne s pokusom o prekročenie bariéry medzi „ja“ a svetom „mimo ja“ v zmysle vyjsť zo seba, hľadať a nájsť porozumenie. Zodpovednosť je kategória čisto ľudská a len človek môže byť jej subjektom, ale jej zameranosť môže zasahovať celú prírodu v rôznych časopriestorových dimenziách. Z hľadiska H. Jonasa pocit zodpovednosti aj jej hodnota je najviac závislá od kategórie slobody. „Sme zodpovední nielen za to, čo sme už urobili, ale i za to, čo ešte môžeme urobiť“ ([2], 79).

Ďalšou hodnotou preferovanou z pozície ekologickej etiky je hodnota umiernenosti. Dnes už s istotou vieme, že ochranu prírodného prostredia nemožno realizovať bez vedomie stanovených ohraničení koristníckeho zneužívania ekosystému. Surovinové zdroje Zeme nie sú nevyčerpatel'né, čoraz naliehavejšie sa hlási potreba klasifikovať ich dimenzie. Ekologickú krízu nemožno riešiť bez reálneho programu ohraničenia hospodárskeho rastu. Za roky závažného tempa technického pokroku sme privykli myšlienkam, ktoré boli a sú v podstate utópiou:

1. že v budúcnosti bude hospodársky rast neohraničený, kontinuálny, takže každý z nás bude mať čoraz viac všetkého, čo môže život poskytnúť;

2. že každý z nás si zaslúži čoraz viacej toho, čo považuje za dobro, a ak sa to ešte neuskutočňuje, potom je to vina „zlej vôle“ a nepriateľstva medzi ľuďmi, ktoré treba zničiť;

3. že technika v zásade vyrieši všetky ľudské problémy ([3], 80).

Z hľadiska životného štýlu – by sme teda mali patrične pribrzdiť svoj apetít konzumenta, uvedomiť si svoju doterajšiu vinu a pokorne obrátiť svoje vedomie k iným hodno-

tám, než sú tie, ktoré sme doteraz považovali za dominantné. Ak kritizujeme karteziánsky model vzťahu človeka a prírody a ak Descartovo „Cogito ergo sum“ má už dnes inú platnosť ([4], 23), skúsme patrične kritizovať aj „Edo, ergo sum“ a buďme v rámci toho skromnejší. Potrebujeme vedomé zdôvodnenie súladu „bytia ego“ s „bytím v normách“. Človek by už mal konečne uznať, že súcno, univerzum, príroda tu nie je na to, aby ju táto generácia rabovala a spotrebovala do pozície nulovej.

Hodnota spolupatričnosti v podstate vyjadruje jednotu človeka a prírody. Táto myšlienka nie je nová, je svojím spôsobom známa zo všetkých epoch vývoja ľudského rodu. Duchovné vnímanie našej spolupatričnosti k prírode nachádzame stále častejšie pri pátraní po koreňoch ľudskej civilizácie. Boli obdobia, keď prevládala viera založená na kulte jedinej bohyně – Zeme, ktorá sa považovala za prameň všetkého života a ktorá vyžarovala harmóniu smerom ku všetkému živému. V našej pretechnizovanej civilizácii nežne ožila v Lovelockovej teórii Gaie – živej planéty.

Vymedzenie spolupatričnosti ako ústredného organizačného princípu súčasnej civilizácie predstavuje základ jej hodnoty. Je voľbou medzi pravdou a následkami. V tomto zmysle, či si to uvedomujeme, alebo nie, sme účastníkmi bitky o rovnováhu na tejto planéte. Mnohí z nás sú ľahostajní, pokiaľ ide o spojenie s prírodou. Prvým nebezpečenstvom postoja izolácie je často životná filozofia zdedená po predkoch, ktorá nám vnucuje nezávislosť, bráni porozumieť spoločnému osudu Zeme a človeka, a tým nás robí bezbrannými voči ekologickej katastrofe. Možno ani nie tak zdedená životná filozofia ako neotrasiteľná viera v silu intelektu jedinca. Druhým nebezpečením je všadeprítomnosť korupcie, ktorá sa temer vždy podieľa na devastácii človeka i prírody. Tretím je takmer fatalistické zmierenie sa s myšlienkou, že utrpenie, akokoľvek tragické, je v podstate nevyhnutné a – očisťuje dušu. Katarzia, ale zároveň mravná kapitulácia pred zlom, kde sa stávame tichým spoločníkom utrpenia a smrti pri cynickej selekcii nielen ostatných živých bytostí, ale aj ľudského rodu.

3. Hodnoty sprostredkované morálne. Všetky životné radosti či starosti, ktoré pociťujeme, sa dotýkajú telesnosti nášho bytia. „Veľký celok, ktorého sme súčasťou, je krvilačným spoločenstvom. Vládne nám zákon potravy. Naším osudom je existovať vďaka potrave. Zúčastňujeme sa na vesmírnej hostine kanibalov. Jeme, kým sami nebudeme zjedení – je to základný zákon bytia. Filozofia spojenia človeka so svetom potrebuje vidieť sebapožieranie ako absolútny princíp, ktorý ruší vesmírne ticho pohybom čelustí“ ([6], 148).

Hodnota potravy. Človek je tiež živočíšny druh, druh premnožený, ktorý musí uspokojovať svoje nemalé biologické potreby, ak chce zachovať svoju existenciu. Nič nás nespája so Zemou tak pevne ako naša potrava. Je každodennou pripomienkou nášho spojenia so zázrakom života. Koľkým dnešným ľuďom však ešte zostal tento pocit spojenia s vlastnou potravou? **Etika obete.** Iná živá bytosť sa obetovala, aby človek žil. O mäse na tanieri nemyslíme v intenciách živej bytosti – je to jednoducho pokrm. Pokrm, ktorý sme si vzali zo živého genetického materiálu Zeme, ktorého hodnota je nevyčísliteľná.

Zachovali sme svoju existenciu na základe patocentrizmu hoci vieme, že najhoršou formou ekologickej devastácie sú zmarené životy. Ale naša regenerácia prostredníctvom

potravu sa zdá byť morálne neutrálna, pretože zaručuje kontinuitu bytia. „Proti akémukoľvek zlu je ešte vždy postavená hodnota obrany bytia, keby nie toho, neviem, kde by sme mohli načerpať silu, aby sme sa bez hrôzy dokázali pozerieť na vlastné činy“ ([6], 149). Zmarený je každý život, ktorý ľudská spoločnosť považuje za bezcenný. Podobne každý z nás môže ľahko znevážiť i hodnotu prírody vcelku, lebo sa domnievame, že s ňou nemáme nič spoločné. Oba tieto problémy – zmarené životy a zmarená príroda – sú bytostne spojené. Pokiaľ ich neuznáme za najvyššie hodnoty, budeme trvale devastovať ľudskú spoločnosť, prírodu i vlastné životy. Strácame svoje miesto v širšom kontexte, prostredníctvom ktorého sme kedysi definovali zmysel svojho bytia. Pokúšame sa načrtnúť smer civilizácie podľa jediného pevného bodu – sme ním my sami. Vytvárame si nové posolstvá o zmysle a ciele civilizácie, hoci sa stále jasnejšie ukazuje, že vzhľadom na deštruktívny vzťah k prírode postupne ani jedno z nich už nedáva žiadny zmysel. A tak jeme a jeme. Som presvedčená, že naša civilizácia je závislá od konzumácie vlastnej planéty. Za hektickými zmätkami doby technokratizmu sa skrýva hlboká osamelosť človeka, pocit prázdnoty. Môžeme predstierať, že tento pocit prázdnoty a bezúčelnosti nevnímame, ale aj tak je zrejmy z neprírodzenej nestálosti, ktorou reagujeme na všetko, a z toho, že trpíme mnohorakou a výraznou závislosťou. „Podobným spôsobom sa i naša civilizácia stále pevnejšie drží svojho zvyku konzumovať rok čo rok väčšie kvantá uhlia, čistého vzduchu, vody... a tisíce ďalších substancií, ktoré trháme zo zemskej kôry ...“ ([6], 199).

Získavame pocit bezmocnosti voči reálnemu svetu; aby sme ho odstránili, máme takmer absolútnu potrebu vlády nad vecami, ktoré uspokojujú ľudské túžby – potrebu uspokojovať ich znova a znova podriaďujeme všetky ostatné hodnoty, devastujúc aj seba samých. Druhým „ziskom“ je potreba popierať skutočnosť. Aby sme popreli deštrukciu, rafinovane obhajujeme svoje skutky a snažíme sa prehliadať následky. Aj pocit rezignácie je „ziskom“. Je to stav, keď deštruktívne zmeny katastrofálneho zhaňania potravy sa stávajú už tak očividnými, že ich nemožno zvládnuť. Súčasný vzorec konania človeka pri získavaní potravy je teda deštruktívny; dostávame síce strach z následkov, ale napriek tomu ho roztáčame čoraz rýchlejšie.

Hodnota adaptácie. Obraciame sa nerozvážne k nádeji, že sa na všetky zmeny, ktoré prídu, dokážeme adaptovať. Máme v tom predsa dlhú tradíciu, vždy nám to nejakým spôsobom šlo. Aj vďaka adaptácii sme rozšírili svoju vládu nad prírodou. Priam sa nám núka záver, že práve adaptácia je tou osvedčenou stratégiou, najsprávnejšou odpoveďou na všetky narastajúce dilemy vzťahu človek – príroda. Uvažovanie o adaptácii na súčasné zmeny vedie k hraniciam absurdity. Naša ochota adaptovať sa je súčasťou problému, lebo sa zdá, že naša prispôboivosť je taká veľká, že sme vďaka nej ochotní riskovať rozvrat celého globálneho systému. Viera v neobmedzenú schopnosť adaptácie vyplýva zo sebaistoty a dôvery v rýchlosť reflexov; stačí včas zareagovať, a všetko sa vyrieši. Stavíme na piedestál svoje vlastné „Ja“ ako subjekt samostatný a nezávislý od prirodzeného sveta, nezávislý od pocitu zodpovednosti voči iným a okoliu.

Hodnota budúcnosti. Akoby sme sa zmierili s predstavou sveta bez budúcnosti. Možno, že naozaj potrebujeme nejakú novú „ekológiu ducha“, vnútornú ekológiu ľudského citu, aby sme si zachovali nádej a minimalizovali strach, ktorý hrozí rozleptať náš ži-

vot. Ľudský život je objektívne nasmerovaný do budúcnosti, pričom sa jeho reflexia vyznačuje tým, že je formovaná minulosťou; vzťahy organizmu sa súčasne orientujú tak, aby došlo k optimálnemu variantu konania. Ide tak zároveň o súvislosť medzi vytváraním identity „ja“ a konštitúciou vecí prírody a času.

Pod termínom hodnota budúcnosti možno chápať snahu neustále prehodnocovať svoj vzťah k životnému prostrediu. Naša časová i priestorová perspektíva je značne obmedzená. Hodnota budúcnosti nám azda poskytne možnosť vidieť našu planétu z novej perspektívy. Aby sme zistili, že vývoj je aj obrazom deštrukcie, musíme ho vidieť z určitého odstupe (časového a priestorového). Pokiaľ sa zameriavame stále len na malý úsek, zostane nám celková tendencia utajená. Vývoj prebieha v čase – musíme nájsť spôsob, ako pochopiť kontrast medzi rýchlymi zmenami a pomalými presunmi tak, aby budúcnosť mala gravitačný vplyv na naše myslenie.

Pre mnohých je ekologická kríza predovšetkým krízou hodnôt. Ako civilizácia vychádzame vo svojich rozhodnutiach týkajúcich sa životného prostredia z eticky i historicky najpochybnejších premís.

LITERATÚRA

- [1] FREINBERG, J.: Obowiązki człowieka i prawa zwierat. In: Człowiek i srodowisko. Toruń 1995.
- [2] SPAEMAN, R.: Moralische Grundbegriffe. München 1991.
- [3] KOŁAKOWSKI, L.: Dialog. Czy możliwa jest chrześcijańska utopia. In: Człowiek i srodowisko. Toruń 1995.
- [4] YOUNG, J. Z.: Philosophy and the brain. New York 1988.
- [5] BRACH – CZAINOWA, J.: Metafyzika mäsa. In: Revue svetovej literatúry 6/1990.
- [6] EL GORE: Země na misce vah. Praha 1994.

Doc. PhDr. Anna Ondrejková, CSc.
Katedra filozofických vied FHV UMB
Tajovského 40
975 49 Banská Bystrica
SR